

BENEDEK ISTVÁN

A SZENT LÁSZLÓ-ÖRÖKSÉGÚT HELYZETFELMÉRÉSE

■ Az örökségút helyszíneinek vizsgálata során – más primer- és szekunder adatgyűjtés mellett – kiemelten fontos, hogy az adott település meghatározó személyei elmondhassák a véleményüket. „A városmárkázás akkor működik, ha minél szélesebb kör látja, hogy számítanak rá, érintett az ügyben. Fontos ugyanakkor a beszélgetés elején tisztázni: a cél az, hogy egy általános képet nyerjünk a városról, és természetesen nem tud megvalósulni minden javaslat, amivel élnek.” (Papp-Váry 2011). A szerző által kiemelt szempont hasonlóan fontos az olyan turisztikai kezdeményezések márkázása során is, amelyek egy nagyobb régiót fednek le. Az eddigi tapasztalatok alapján a helyzetfelmérés során a kevert műfajú, félstrukturált interjúk alkalmazása a leghatékonyabb. A jelen felmérés összesen három nagyobb témakört vizsgál: az általános helyzetképet, a turisztikai potenciált és az adott település Szent László-kötődését. Az interjúalanyok kiválasztása az örökségút létrehozását kezdeményező kulturális intézmény, valamint a megyei szinten tevékenykedő politikai szervezetek közreműködésével történt. A helyzetfelmérés során összesen 25 interjú készült Bihar, Hargita, Kovászna és Kolozs megyében. A látogatások alkalmával a kérdezőbiztosok leellenőrizték az előzetes információkat, utána jártak az új adatoknak, ugyanakkor ismertető, népszerűsítő kiadványokat is gyűjtöttek, amelyekkel kiegészíthették az egyes településekről alkotott képet. A feltárt információk nem a teljesség igényével készültek, hanem a feltáró művészettörténeti vizsgálat, illetve egy regionális médiaelemzés folytatásaként (Benedek 2017), és mint ilyen, az adatok mindig az interjúalanyok szubjektivitását is tükrözik.

A kutatási eredmények ismertetése során a tanulmány külön tárgyalja a Bihar, Hargita, Kovászna és Kolozs megyei településeket. A 25 lekérdezés a következőképpen oszlik meg a felsorolt megyéken és kistérségeken belül: Bihar megye (4 interjú), Hargita megye (10 interjú), Kovászna megye (6 interjú) és Kolozs megye (5 interjú). Bihar megyében Érszalacs, Magyarremete, Mezőtelegd és Nagyvárad vett részt a felmérésben. Hargita megyében a kérdezőbiztosok Bögöz, Csíkmenaság, Csíkszentmihály, Csíkszentsimon, Csíkszépvíz, Gyimesfelsőlok, Homoródkarácsonyfalva, Homoródszentmárton, Kányád és Székelyderzs településekre látogattak el. Kovászna megyében a felmérés Biharfalva, Szacsva, Gelence, Kökös, Maksa és Sepsikilyén érintésével folytatódott. Kolozs megyében pedig Magyargyerőmonostor, Ördöngösfüzes, Tordaszentlászló, Tordaszentmihály és Tordatúr voltak azok a községek, ahol a helyi közösségek véleményformáló személyei rendelkezésre álltak.

Bihar megyében a Szent László-kultuszhoz való kötődés leginkább a megyeszékhelyen, Nagyváradon jelenik meg. A nagyváradai magyar, katolikus közösség számára egyértelműen egy központi, meghatározó elem. A város vonatkozásában kiemelt turisztikai látnivalónak számít a római katolikus szé-

kesegyház, amelynek elődjét Szent László alapította. Emellett több rendezvény is a királyról emlékezik, mint az egyházmegye búcsújának számító Szent László ünnepe, amit mindig húsvét ötödik vasárnapján rendeznek, a Festum Varadinum, amelyet minden évben a Varadinum Kulturális Alapítvány szervez a történelmi egyházakkal és civil szervezetekkel közösen, valamint a Szent László Napok, amelyik 2013 óta az egyháztól függetlenül működő Szent László Egyesület szervezésében kerül megrendezésre. A helyi önkormányzat a turizmus iparágban tevékenykedő gazdasági szereplőkkel közösen alapot hozott létre a hatékonyabb turisztikai népszerűsítés – elsősorban az egyházi épületek bemutatása, a központi paloták és jellegzetes épületek, valamint a felújított nagyváradi vár – érdekében. A turisztikai vonzerő szempontjából ugyanakkor kiemelten fontos Félixfürdő közelsége is. Püspökfürdő esetében nem beszélhetünk élő Szent László-kultuszról; a fürdőhelynek gyakorlatilag nincs állandó lakossága, az ide érkező turisták pedig rendszerint gyógyhatású termálvizei miatt keresik fel a fürdőhelyet.

A Szent László-kultusz szempontjából fontosabb helyszínnek tekinthető Mezőtelegd, ahol a helyi református templom falain három magyar király jelenik meg: Szent István, Szent László és Imre herceg. Emellett tervben van a templom melletti Telegdy-kastély épületében rejlő turisztikai potenciál kiaknázása is. Egy kastélyszálló, valamint egy látogatható tájház vagy múzeum kialakítása jelentősen növelheti a település turisztikai vonzerejét. Magyarremete Árpád-kori református templomának falképei szintén a három magyar királyt ábrázolják. A helyszíni interjúk alapján a település elsődleges turisztikai vonzerejét a természeti látnivalók képezik, mint a Pádis Nemzeti Park, a Mezőhavas csúcs vagy a térség híresebb, látogatható barlangjai: a Mézgedi-cseppkőbarlang, az Aranyosfői-jégbarlang vagy a Farcu-kristálybarlang. Szalacs község mellett a Cserge-domb oldalában található Szent László kútja. A helyi történet szerint a magyar király lovának patái fakasztották ezt a forrást a szomjazó katonáknak. A monda helyszínét nem tekintik kiemelt turisztikai pontnak, és a helyi közösség életében sem beszélhetünk Szent László-kultuszról. A község turisztikai jellegzetességét egyrészt a – kiállítótérként működő és számos helyi kulturális rendezvénynek otthont adó – ottományi Komáromy-kúria jelenti, másrészt pedig a borturizmus; Érszalacs a helyiek öndefiníciója szerint az „ezer pince” falva. A község turisztikai fejlődésének legnagyobb akadályát jelenleg a szálláshelyek hiánya jelenti.

Hargita megye esetében érdemes külön tárgyalni a csíkszéki és udvarhelyszéki történelmi régiók településeit. Csíkszék területén az örökség-út a következő községeket érinti: Csíkmenaság, Csíkszentmihály, Csíkszentsimon, Csíkszépvíz és Gyimesfelsőlók. A csíkmenasági római katolikus templom falain a Szent László-legendákat ábrázoló falképtörödékeket találunk, amelyek feltehetően ugyanannak a mesternek a munkái, aki a székelyderzsi unitárius, valamint a csíkszentmihályi római katolikus templomban is dolgozott. A templomot elsősorban a pünkösdi időszakban, a csíksomlyói búcsú környékén keresik fel a látogatók. Képzelt turisztikai infrastruktúráról nem beszélhetünk a településen, így nagyobb csoportok elszállásolására nincs lehetőség. Csíkszentmihály községközpont legfontosabb látványosságai közé sorolható a helyi római katolikus erődtemplom, melynek falain töredékes falképbábrázolások jelennek meg. A község közelében található a Karakó völgyhíd, amelyet a Csíkszeredát Gyimesbükkel összekötő vasútvonal legszébb építményeként tartanak számon. Csíkszentsimon község életében fontos szerepet játszik a Szent László-kultusz. A helyi templomot a lovagkirály

tiszteletére szentelték fel, a minden évben megszervezésre kerülő Szent László Napok pedig nemcsak a hagyományos búcsús egyházi szertartásokról szól, hanem különböző kulturális és sportrendezvényeknek is teret ad. A község központjában, a Szent László téren a királyt ábrázoló mellszobor áll. Csíkszentsimon közelében több természetvédelmi területet is találunk, ezek közül a Lucs tőzegláp emelhető ki, amely a víz alacsony oxigéntartalmához alkalmazkodó egyedi növényvilággal rendelkezik. Csíkszentsimont az utóbbi években egyre többen felkeresik egy helyi gyár miatt, a 2014 óta működő Csíki Sör Manufaktúrában ugyanis látogatóközpont működik. A népmondák szerint Csíkszépvíz település nevét maga Szent László király adta. A lovagkirályt övező tisztelet jeleként az elmúlt 10 évben többek között köztéri szobrot állítottak, feltárták a Pogányhavason található Szent László-kápolna romjait, és ide Szent László-emlékhelyet alakítottak ki. A község további látnivalói között említhető az örmény épített örökség, az Erdély második legrégebbjeként említett székely kapu, valamint a csíkszentmiklósi vártemplom. Csíkszépvíz mellett található a Pálos- és Szalonka-patakok által táplált szépvízi víztározó, amely kedvelt kirándulóhely, emellett pedig a vidék számos túrázási lehetőséget kínál, hiszen a község gyakorlatilag teljes területe természet-, illetve madárvédelmi területekhez tartozik. A község legnépszerűbb rendezvénye rendszerint a káposztavágás és -vásár, a káposztatermesztés ugyanis egy helyi hagyomány, amelyet mind a mai napig előszeretettel gyakorolnak a szépvíziek. A gyimesfelsőlaki egyházközség tagjai minden évben búcsúval ünneplik Szent László napját az egykori pogányhavasi Szent László-kápolna romjainak helyén, ahol 2014 óta egy újonnan épült körkápolna várja az ide érkező zarándokokat. A helyi folklór emellett számos természeti látnivalót – magaslatokat, kutakat – összefüggésbe hoz Szent László személyével. A Gyimes völgye egyedi élményben részesíti az ide látogató turistákat. Egyrészt a táj legdominánsabb elemei a hegyi kaszálók, amelyek a helyiek hagyományos tájhasználatának eredményeként jöttek létre, másrészt pedig a gyimesi csángók sajátos kultúrájukkal, értékeikkel és néphagyományaikkal teszik egyedülállóvá ezt a vidéket. A turizmus az utóbbi években egyre inkább szervezett formában kezd működni. 2015-ben alakult meg a Gyimesvölgyi Vendéglátók Turisztikai Egyesülete, és ugyanabban az évben létrehozták az első turisztikai információs irodát Gyimesközépkokon. Az iroda a látogatóknak számos kikapcsolódási lehetőséget kínál, legyen szó esztenalátogatásról, tánc- és énektanításról, kézműves-foglalkozásokról vagy túróspuliszka-fesztiválról. Az aktív kikapcsolódást keresők számára pedig lovas programokat, sielést vagy szánkó-fesztivált ajánlanak.

Udvarhelyszéken Bögöz, Homoródkarácsonyfalva, Homoródszentmárton, Homoródszentlászló, Székelydála és Székelyderzs azok a települések, amelyek szorosan kötődnek a Szent László-kultuszhoz. A bögözi református templom Udvarhelyszék egyik legjelentősebb középkori műemléke, melynek falképei többek között a Szent László királyhoz kapcsolódó kerlési csata jeleit örökítik meg. A községet a látogatók a templom mellett rendszerint az Agyafalván található 1848-as szabadságharc emlékmű miatt keresik fel. Turisztikai potenciállal rendelkező helyi népi mesterség lehet a szalmakalapkészítés. Homoródkarácsonyfalva unitárius templomának legjelentősebb falképbábrázolása a Szent László-legendát megjelenítő 11 méter hosszú képsor. A freskókat ugyanaz a mester készítette, aki a gelencei, a homoródszentmártoni és a sepsibesenői templomokban is alkotott. A település kiemelkedő rendezvénye a Szelídgesztenye Fesztivál, amelyet minden év októberében

a Dungó Kulturális Egyesület szervez meg a falu melletti szelídgesztenye-ligetben. Homoródkarácsonyfalvától mindössze 9 km távolságra kerül el a már Homoródszentmárton községhez tartozó Homoródszentpál, amelynek legfontosabb nevezetességei a szentpáli halastavak. Ezek nemcsak horgászási lehetőséget biztosítanak, hanem az ornitológusok számára is egyedi helyszínt jelentenek, hiszen a 210 hektáros területen összesen 256 madárfaj fordul elő, ami európai mércével is kuriózumnak számít. Kányád községhez tartozik Homoródszentlászló és Székelydália. A néphagyomány szerint Homoródszentlászló közelében a lovagkirálynak volt egy vára, Székelydália református erődtemplomának északi falai pedig a Szent László-legenda ciklustörédekeit tartalmazzák. A Székelyderzs irányába haladó turistacsoportok időnként ezt a műemléktemplomot is megtekintik. A község életében ugyanakkor jellemzően nem él hangsúlyosan a Szent László-kultusz. Udvarhelyszék térség egyik legrégebbi és legjelentősebb épített öröksége az UNESCO Világörökség részét képező székelyderzsi unitárius vártemplom. A vártemplom egyrészt a székely rovásírás legrégebbi emlékét, másrészt pedig a Szent László-legendák legművészebb falképciklusát őrzi. A templomban feltárt freskók 2019-ben lesznek hatszázévesek; az erről való megemlékezést egy nagyobb ünnepségsorozat keretében tervezi a helyi egyház. A falu lakói ma is a vártemplom védőfalai között tárolják a gabonát, a szalonnát és a sonkát; minden családnak saját helye van a vártemplomon belül. Székelyderzs határában a Ramocsa-domb az élőhelye egy itteni őshonos cserjének, a henye boroszlánnak, amelyet a helyiek csak ramocsavirágként ismernek. A székelyderzsi közösség a vártemplomra mint legnagyobb büszkeségére tekint, jellemzően ismeri a falfreskók történetét, viszont a lovagkirályhoz fűződő rendezvényeket nem tartanak, mivel az unitáriusok szerint a vallás elsődlegesen nem a szent emberek és szent írások révén közvetítődik. A községre elsősorban az átutazó turizmus jellemző, turisztikai információs iroda nem működik, a helyiek között viszont találunk olyan családokat, amelyek rendszeresen fogadnak kisebb csoportokat. Udvarhelyszéken Felsőboldogfalva, Kányád, Székelyderzs, Bögöz és Nagyalambfalva községek alkotják a Szent László-kistérséget, amelynek turisztikai kiadványai a Regiovest Szent László Kistérségi Szövetség munkájának eredményeként a Hargita Megyei Kulturális Központ és Hargita Megye Tanácsának támogatásával készültek.

Kovászna megyében összesen hat település képezi az örökségút tervezett útvonalát. Bibarcfalva és környéke elsősorban a borvízforrásairól ismert. A település legfontosabb turisztikai vonzerejét korábban a borvizes strand és a gyógyfürdő jelentette, amelyek manapság elhanyagolt és romos állapotban vannak. Bibarcfalvát napjainkban a legtöbb turista a református templom miatt keresi fel, amelynek falképfreskói a 15. században készültek, méretüket tekintve Erdély-szinten a legnagyobbak közé tartoznak, illetve különlegességük abban rejlik, hogy a jelenetek nem egy folyamatos képsort alkotnak, hanem az egyes jelenetek keretdíszsel elválasztva egymás mellett és alatt helyezkednek el; hasonló megoldásokat csak Csíkszentmihály és a szlovákiai Gutor település templomában találunk. Bibarcfalvától mindössze négy km távolságra található Kisbacon, amely a nagy mesemondó, Benedek Elek szülőfaluja. Szacsva település református templomában 2000-ben tárták fel a Szent László-legendát ábrázoló falképtörédeket. Az épített örökség mellett a Rétyi községhez tartozó település és környéke számos természeti látnivalóval szolgál az ide érkező turisták számára. A Rétyi Nyír természetvédelmi területet Orbán Balázs a Háromszék Szaharájának nevezte. A jellegzetes homokbuckákból manapság

már csak keveset látni, a terület ugyanakkor gazdag növény- és állatvilága miatt kedvelt kirándulóhelyszín. A község mellett található Kovászna megye egyik legnagyobb tava, a Rétyi-tó is, amely kedvelt horgászhely. Szacsva mellett pedig többségében külföldiek által látogatott vadaspark és ehhez tartozó panzió működik. Háromszék talán leghíresebb műemlékét találjuk a Kézdivásárhelytől 15 perces autótúra levő Gelencén. Szent Imre herceg tiszteletére épült a helyi római katolikus templom a falain található egyedülálló középkori falképegyüttessel, amelyen többek között a Szent László-legenda egyes jelenetei rajzolódnak ki. Gelence további nevezetességei egyrészt a közelmúltban felújított Jancsó-kúria, másrészt pedig a hagyományos mesterségek. Gelencén mind a mai napig találunk olyan fafaragómestereket, akik székely kapu készítésével foglalkoznak, a szomszédos Haraly faluban pedig a kádármesterek munkáit tekinthetik meg a látogatók. Gelencét egész évben felkeresik turisták, akik rendszerint a helyi vendégszeretetet és a csodálatos környező tájat emelik ki. Az ide látogatók jellemzően nemcsak átutazóban vannak, hanem több napot is eltöltenek a térségben, ennek megfelelően több szálláshely is található a településen. A gelencei közösség körében nagy tiszteletnek örvend a lovagkirály; a településről szóló turisztikai kiadványok pedig mindig kiemelik a templom falfreskóin található Szent László-legendákat. A megyeszékhely Sepsiszentgyörgytől mindössze 10 km távolságra fekvő Kőkös neve elsősorban amiatt ismert, mert itt zajlott az a csata, amelyben 1849-ben Gábor Áron végül elesett. Ennek emlékére a faluban emlékművet emeltek. A falu unitárius templomában a Szent László-legenda freskósorozat egyik jelenete rajzolódik ki, amelyet a közelmúltban tártak fel. A turisták körében kedvelt helyszínek a Lipicai lovasklub és panzió, valamint a Natura Parc elnevezésű strandolási lehetőséget is kínáló szabadidős központ és szálláshely. Brassó megyében, 10 km-re Kőkös településtől található a prázsmári erődtemplom, a Barcaság talán legjelentősebb műemléke, amelyet UNESCO Világörökségi helyszíneként tartanak számon. A Maksa községhez tartozó Sepsibesenyő a Besenyői-tó partján terül el, amely a helyiek és a környékbeliek számára a hétvégi kikapcsolódás kedvelt helyszíne, hiszen strandolási, csónakázási és horgászati lehetőséget egyaránt biztosít. A Sepsibesenyő melletti Bodoki-hegység Natura 2000-es terület, ahol a tervek szerint 2017-ben Románia első csillagoségbolt-parkját tervezik létrehozni, amely csillagászati túrák megszervezését teszi majd lehetővé. A térségben a legfontosabb turisztikai vonzerővel rendelkező rendezvény a budapesti Nemzeti Vágta sepsiszentgyörgyi előfutamát jelentő Székely Vágta, amelyet minden évben a közelben található Óriáspince-tetőn szerveznek. Sepsibesenyő református templomában Szent László-legendát ábrázoló falképeket találtak, amelyből ma már csak kisebb részletek láthatóak. A turisztikai infrastruktúra kiemelt szálláshelye a térségben, a községközpontban található Benke-kúria, amelyben 2013 óta luxuskörülményeket biztosító panzió működik. Sepsikilyén közigazgatásilag a megyeszékhely Sepsiszentgyörgyhez tartozik. A falu legfontosabb nevezetessége az Árpád-kori unitárius templom, amely falfestményei által a vidék egyik legjelentősebb műemlékének számít. A Szent László-legendát ábrázoló freskók restaurációs munkálatait 2017-ben fejezték be. A kevesebb, mint ezer főt számláló településen nincs kiépült turisztikai infrastruktúra, nem találunk elszállásolási és ellátóegységeket.

Kolozs megyében az örökségút Tordatúr, Tordaszentlászló, Magyargyőrmonostor és Ördöngösfüzes községeket érinti, illetve a Tordai-hasadékot mint kiemelt természeti látnivalót. A Kolozsvártól 15, Tordától 9 km távolság-

ra fekvő Tordatúr községet elsősorban a természeti látnivalói miatt keresik fel az ide látogató turisták. A Tordai-hasadéktól nem messze található a természetesebb állapotában fennmaradt Túri-hasadék, amely kedvelt túrázási helyszín. Az útvonalon barlangokkal, sziklával és vízesésekkel találkozik az erre látogató. A település határában Szent László-forrást találtak, amely a közép-korban fontos búcsújáróhelynek számított. A községen belül több szálláshely is található, a helyiek rendszeresen szerveznek szekér-, bicikli- vagy akár gyalogostúrákat is az ide érkezők számára. Tordaszentmihály településtől 8 km távolságra található a Tordai-hasadék, amely nemcsak a megye, hanem egész Erdély egyik legismertebb természeti látványossága. A hasadék keletkezéséhez egy Szent László-legenda kapcsolódik, miszerint a kunok elől menekülő magyar királyt Isten menti meg azáltal, hogy kettéhasítja a hegyet. A Tordai-hasadék egyik jellegzetessége, hogy közel 1000 növényfajt találni itt, melyek között olyan különlegességek vannak, mint a tordai hagyma, amelynek legközelebbi lelőhelye az Urál hegységben található. A kirándulási lehetőség mellett a hasadék szállás- és étkezési lehetőséget is biztosít, az aktív kikapcsolódást keresők pedig kipróbálhatják a sziklamászást vagy a siklóernyőzést. A reformáció elterjedése előtt a Kalotaszeget átszelő Nagyváradot Tordával összekötő út fontos búcsújáró útvonalnak számított, amely többek között Tordaszentlászlót is érintette. Manapság a Szent László-örökség a mondák szintjén maradt fent a település életében, amelyek közül a Szent László pénzéhez kapcsolódó legendák a legismertebbek, hiszen Tordaszentlászló környékén számos ilyen képződményt találunk. A lovagkirály emlékét rendezvények által is őrzik, hiszen minden évben június 27-én szervezik meg a Szent László napi kórustalálkozót, amelyre nemcsak Erdélyből, hanem Magyarország területéről is érkeznek kórusok. Tordaszentlászlón és környékén számos szálláshely áll az ide érkező turisták rendelkezésére. A turisták jellemzően szervezett kirándulás formájában a térségbe érkező magyarországi vendégek, akik számára gyakran Székelyföld a végső úticél, de 1-2 napot eltöltenek Kalotaszegen is. Kalotaszeg egyik legrégebbi templomát találjuk a nyugati Felszegen elhelyezkedő Magyargyerőmonostoron, amely egyike annak a 14 Kolozs megyei településnek, ahol GMO-mentes, vagyis genetikailag módosított élőlényektől mentes régiót alakítottak ki. A Szent László pénzeként ismert megkövesedett egysejtű maradványokat a községhez tartozó települések határában is megtalálni. A településtől délre 16 km távolságra található Jósikafalva (Béles), amely az itt található víztározó miatt népszerű, illetve ez a terület már részét képezi az Erdélyi-Szigethegység Természeti Parknak, amely értékes növény- és állatvilága miatt ajánlott kirándulóhely. Szamosújvár mellett, a Mezőség északi részén fekszik Ördöngösfüzes, amely nevét fűzfáiról és ördöngös mocsaras vidékéről kapta. A falutól mindössze 9 km-re található a Csukás-tó (Széki-tó) Natura 2000-es természetvédelmi terület, amely az ország egyik legmélyebb természetes tava, és Erdélyben az egyetlen tó, amelyen a Duna-deltához hasonlóan úszó nád keletkezik. Délebbre haladva pedig Szék település közelíthető meg, melynek legfontosabb nevezetességei a református műemléktemplom, a Széki napok kulturális és hagyományőrző tábor, valamint a Széki nádas természetvédelmi terület, amely a Duna-delta után Románia legnagyobb területen fekvő nádasa. Ördöngösfüzes református templomának legértékesebb emlékei a 14. századi festett figuratorzók, amelyek közül egyik feltehetően Szent Lászlót ábrázolja. Jelentőségét növeli, hogy ezt tekinthetjük az egyik legkorábbi magyar szentkirály-ábrázolásnak a teljes középkori királyság területén.

A helyzetfelmérés alapján kirajzolódni látszik, hogy a Szent László-örökségút javasolt települései között melyek azok, amelyek valós turisztikai potenciállal rendelkeznek, illetve hol beszélhetünk már kiépült turisztikai infrastruktúráról, és hol valósul meg ilyen irányú tudatos kommunikáció. A felmérés ugyanakkor arra is rávilágít, hogy melyek azok a helyszínek, ahol az ott lakó közösség életében hangsúlyos szerepet kap a Szent László-kultusz megélése.

■ KÖNYVÉSZET

1. Benedek István: *Media and Online Analysis of Settlements from Saint Ladislaus Memorial Road*. Journal of Media Research 10. 2(28). 2017. 129–145.
2. Kádár Magor: *The process of Settlement Branding. Case studies on City Branding in Transylvania*. In: *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. [Special Issue] 2014. 55–69.
3. Papp-Váry Árpád: *Hogyan lesz a településből márka? A városmárkázás alapjai*. [URL: http://www.papp-vary.hu/varosmarkazas/Hogyan_lesz_telepulesbol_marka.pdf], 2011, utolsó letöltés: 2017. július 28.

